

Pokorná, Zuzana

K interpretaci ženské neolitické plastiky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1983, vol. 32, iss. E28, pp. [103]-111

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109317>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZUZANA POKORNÁ

K INTERPRETACI ŽENSKÉ NEOLITICKÉ PLASTIKY

Interpretace neolitické antropomorfní plastiky je jedním z nejsložitějších a zároveň nejméně řešených problémů historie pravěku. Daný problém nelze řešit na bázi jednoho oboru, např. archeologie, nýbrž výhradně interdisciplinárním postupem. Velmi málo bylo dosud využito možností etnografického studia, zvláště analogií duchovní a sociální kultury primitivních společenstev. V tomto příspěvku se chce pokusit nastínit na základě etnografických paralel možnosti výkladu funkce antropomorfní plastiky v životě neolitických zemědělců jižní Moravy.

Anatolsko-balkánská oblast neolitické civilizace přináší řadu jevů materiální a duchovní kultury, v jejímž rámci je neodmyslitelná antropomorfní a zoomorfní plastika. Přínos této oblasti pro střední Evropu v počátcích lidské civilizace byl v archeologické literatuře mnohokrát zdůrazněn. Vesměs převažují názory na vzájemnou genetickou vazbu. Lidské terakoty se hojně objevují v primárním centru neolitu — v zemích „úrodného půlměsíce“, dále v Mediteránu, zvláště na Krétě, na Kykladách a v Řecku, výše k severu pak zejména v okruzích s mladoneolitickou malovanou keramikou, např. v bulharském komplexu Marica a Gumelnița, v rumunsko-ukrajinských kulturách Cucuteni a Tripolje, v srbské Vinče a západobalkánských skupinách (např. Butmir, v Potisí a v lengyelském okruhu nad středním Dunajem.

Lengyelský okruh je nejsevernějším výběžkem anatolsko-balkánské mladoneolitické civilizace s malovanou keramikou. Dále k severu a severozápadu se malovaná keramika ani antropomorfní plastika nevyskytují, leč jen výjimečně v souvislosti s mladolengyelskými vlivy. Lengyelský okruh se rozpadá na řadu územních skupin: zadunajskou, slovenskou, balatonsko-burgenlandskou, dolnorakouskou a moravskou (resp. jihomoravskou). Skupiny dolnorakouská a jihomoravská tvoří jeden příbuzný celek, pro nějž je příznačná bohatá polychromní malba keramiky a nadměrný výskyt plastiky (na sídlišťích řádově sta kusů).

Nejlépe prozkoumanou oblastí západolengyelské větve je jižní Morava, kde zásluhou plodné badatelské tradice i nových velkoplošných výzkumů je dokumentován větší počet sídlišť s tzv. moravskou malovanou keramikou (MMK), jako např. Střelice, Křepice, Hluboké Mašůvky, Boskovštejn, Ctídrůžice, Jaroměřice n/R, Znojmo-Novosady, nověji pak Kramolín, Jezeřany

-Maršovice a zvláště Těšetice-Kyjovice. Úplné kolekce plastik z jednotlivých lokalit nebyly dosud zveřejněny. Úhrnem lze říci, že jde o fond čítající kolem 1 400 kusů lépe zachovalých plastik. Podle dokumentace J. Palliardiho a F. Vildomce se plastiky nacházely většinou ve zlomech rozptýlených v jednotlivých kulturních jámách (kusy plastik i ve více jámách), zřídka i v kulturních vrstvách. Blíže specifikace nálezů známy nejsou. Ani z nejnovějších výzkumů není k dispozici bližších pozorování. Určitou výjimku tvoří Těšetice-Kyjovice, kde existuje větší koncentrace nálezů plastik zvláště v zóně kruhového správně religiозního areálu osady s MMK (cca 150 kusů plastik). Sošky se tu však nacházely i mimo uvedený areál. Zatím nelze využít poznatků z obytné části osady, která dosud nebyla zkoumána. V několika dochovaných půdorysech sídelních objektů, ať nadzemních či polozemnicových, se plastika nevyskytla vůbec, nebo jen v minimálním počtu.

V rámci správně religiозního areálu se keramické figurky nacházely zvláště v zaplněném příkopu a pak také v kulturních jámách uvnitř i vně příkopu. V naprosté většině případů šlo o nálezy fragmentů sestavitelné často do větších celků i do celého kompletu. Lze předpokládat, že lidské i zvířecí terakoty tu byly volně pohazovány, snad i záměrně rozbíjeny. Zvláštní umístění v rámci jednotlivých objektů, které by ukazovalo na mimořádnou pozornost věnovanou plastice, nebylo v žádném případě zjištěno.¹

Figurální plastika se vyskytuje již od samého počátku neolitu (byla známa již v mladém paleolitu); její výskyt tedy předchází kultuře s MMK, avšak v ní nachází svoje vyvrcholení. Z obsahu kultury s lineární keramikou je známa spíše plastika mužská a zvířecí, méně ženská.² Sporadicky se figurky vyskytují i v kultuře s vypíchanou keramikou, zde vesměs pod vlivem lengyelského komplexu.³ Nejvíce nálezů doprovází kulturu s MMK ve fázích Ia, Ib a IIa, ve fázi IIb dochází již k úpadku figurální terakoty; nelze však hovořit o jejím úplném zániku, neboť není vyloučeno, že plastiky byly vyhotovovány z jiného materiálu.

Těla plastik jsou anatomickoproporciálně podobná, modelovaná schématicky, jen někdy jsou na nich patrné anatomické detaily. Schematická je i modelace obličejů; přesné zobrazení snad zapovídal kánon. Všechna tato fakta mohou nasvědčovat tomu, že v případě plastiky šlo o nějaký běžně vytvářený a dočasně používaný předmět, který snad figuroval při kultovních obřadech a mohl být i rituálně rozbíjen.

Aby bylo možné pokusit se o různé interpretace ženské plastiky neolitu, je třeba pokusit se nejprve nastínit věrské představy neolitických zemědělců.

Primární věrské představy vznikly z bezprostředního nazírání na svět. Byly založeny hlavně na magii, fetišismu, totemismu a animismu.⁴ Náboženské obřady musely mít kolektivní charakter, neboť všichni členové kolektivu měli stejný zájem na zajištění obživy (tj. úrody, dostatku lovné zvěře i na reprodukci vlastního rodu). Zajištění obživy, tedy plodnosti lidí, zvířat i půdy,

¹ Archeologické poznatky vyplývají ze studia základní literatury, uvedené ve stati V. Podborského, K metodice a možnostem studia plastiky lidu s MMK v tomto čísle SPFFBU, 7—93.

² J. Neustupný, K neolitickým idolům, PA XXXVII, 1931, 27; K. Marešová, Neolitická plastika na Moravě, ČMMB LVI, 1971, 53 ad.

³ R. Pleiner—A. Rybová (ed.), Pravěké dějiny Čech, Praha 1978, 228.

⁴ O. Nahodil, O původu náboženství, Praha 1954.

bylo hlavním námětem kultovních ceremonií, při nichž opět hlavní postavou byla žena jakožto biologická síla. Rozvoj zemědělství, které se v neolitu již značně podílelo na obživě lidí, vyžadoval stálou péči o plodiny; tu obstarávala žena, která měla také důležitou funkci při reprodukci rodu. Proto se stala symbolem plodnosti. Tak bývá často v archeologické literatuře nazývána „Velkou matkou“, označována za „Matku země“ apod.⁵ Z hlediska historického není správné označovat již v neolitu ženské symboly za „bohyně“. Protože neznáme pro tuto dobu odpovídající mužská božstva, zaváděl by se tak vlastně do neolitu již pojem monoteismu, což je zcela absurdní.

Hlavní roli ve všech věrských představách a úkonech staršího pravěku hrála magie. Na ní se zakládaly veškeré tehdejší praktiky. Magie je starší než samo náboženství, je nejprvotnější z lidských představ. Vznikla na stupni, kdy člověk nedovedl využít zákonů myšlení. Magie je však korigována určitou zkušeností a vyhýbá se absurditám. V případě magických úkonů nefiguruje žádný prostředník; člověk spoléhá sám na sebe. Časem však zjišťuje, že magie nepůsobí, není schopna řešit řadu situací, a tak se člověk obrací k duchům, jimž připisuje to, co dříve sobě. Začíná se k světu stavět pasivně a duchy se snaží ovlivnit prosbami i hrozbami. Magie je velmi úzce spjata s totemismem, fetišismem, animismem a není likvidována ani pozdějším novým světovým názorem; naopak: je i s ním spojena.

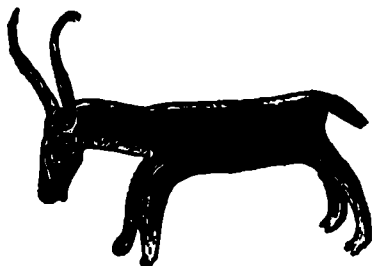
Vývoj věrských představ úzce souvisel se způsobem obživy, tedy s materiální základnou společností. Člověk vycházející z přírodního prostředí, byl ve všech ohledech závislý na přírodě. Snažil se ji ovlivnit tak, aby mu přinášela co nejvíce užítku. Nejstarším způsobem obživy bylo lovectví a sběračství. Tomuto období odpovídá lovecká magie, při níž hlavním aktérem byl muž, jak je možno pozorovat z kreseb a rytin z paleolitických stanic. V té době se magie proplétá s totemismem a fetišismem a všechny tři složky spolu těsně souvisejí. Vzhledem ke způsobu obživy má důležitou společenskou funkci muž. Na vyšším stupni lovectví je muž považován za pramen veškeré síly.

S rozvojem zemědělství nabývají věrské představy nové kvality. Muž se bezděky dostává ve společenské výrobní praxi na druhou kolej. Žena kromě toho, že rodí a vychovává děti a pečuje o domácnost, vykonává také hlavní zemědělské práce, stává se dominantou v pracovním procesu a postupně i ve věrské sféře: stává se symbolem plodnosti a úrodnosti. S kultem ženy souvisí i uctívání měsíce.⁶ Pro tento vývojový stupeň společnosti má velký význam v kultovní sféře krev. S tím souvisejí i krvavé oběti a kanibalismus.⁷

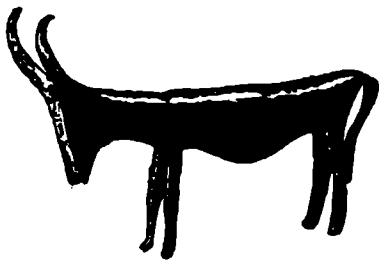
⁵ J. Böhm, *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 140–141 (podle autorova názoru jsou ženské postavy a zvířecí motivy vyvrcholením kultu Matky Země, jsou symbolem úrody a plodnosti). Nově např. J. Pavúk, *Náboženské prejavy v mladšej dobe kamennej*, Sborník Historické korene vzniku náboženstva, Nitra 1979, 49. — Zvláštní pozornost zasluhuje práce J. Neustupného, který neolitickou antropomorfní plastiku vykládá jako sošky ctitelů, družinu božstva nebo domácí obrazy božstva (Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě, Praha 1940, 31, 32), resp. jako exvota, amulety nebo lidové znázornění domácích bužků (Studie o eneolitické plastice, Sborník NM X, A, Hist. č. 1, 2, Praha 1956, 8).

⁶ C. Sachs, *Eine Weltgeschichte des Tanzes*, Berlin 1933, 141–160 (i motivy tanců lidí této civilizační úrovně jsou ovlivňovány existenčními potřebami, zračí se v nich snaha po zajištění plodnosti, starost o dešť, jsou tu vlivy a myšlenky šamanství a kultu měsíce).

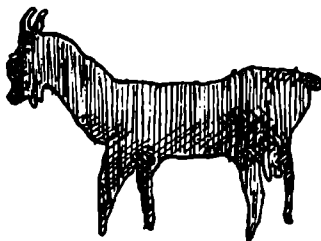
⁷ H. Maurer, *Neolithische Kultobjekte aus dem niederösterreichischen Manhartsbergbereich*, Hückeswagen 1982, 69 ad.

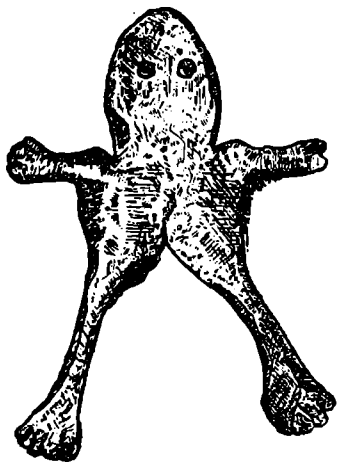
1

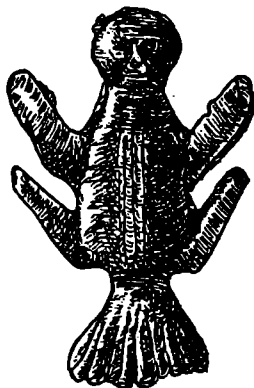
2

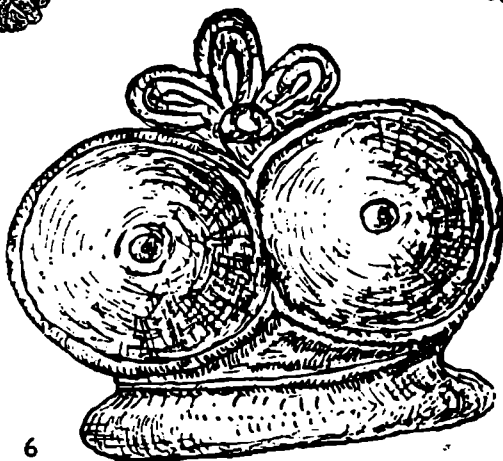
3

4

5

6

*Obr. 1. Obětiny síle plodnosti z oblasti lidové kultury.
1 — kráva z železného plechu; 2 — železná kráva (výkovek);
3 — koza z železného plechu; 4 — ropucha z železného plechu;
5 — vosková ropucha; 6 — obětina představující ženské prsy.
(Podle O. Pertolda.)*

Prvotní věrské představy odrážely hospodářské postavení člověka, který se cítil bezmocný proti neznámým přírodním silám, s nimiž se setkával při své práci. Člověk přestává věřit ve svou vlastní sílu, žádá, prosí nebo vyhrožuje a posléze dává něco, co může postrádat v naději, že dostane něco co potřebuje.⁸ V tomto smyslu je možno uvažovat také o významu neolitické antropomorfní i zoomorfní plastiky.⁹ Domnívám se, že pověry související se zemědělskými pracemi, které zdokumentovala etnografie, sahají hluboko do minulosti; mnohé mají snad až neolitické kořeny. Při výkladu funkce sošek lze proto z etnografických paralel vycházet. Pokusím se některé možnosti interpretace zejména ženské plastiky z těchto hledisek naznačit:

1. Mezi nejstarší věrské představy patří víra, že neživé předměty mají v sobě jakousi nadpřirozenou sílu, která působí na člověka i jeho okolí. Takovou sílu mohla mít v představách pravěkého člověka i ženská terakota. Víra v nadpřirozenou sílu zahrnovala z počátku snad všechny věci, později se omezovala jen na některé. Vycházelo se z předpokladu, že dotyčné předměty cítí a trpí jako člověk a mohou různými cestami či zákroky předat svou sílu člověku. Takovéto předměty slouží jen svému majiteli.¹⁰ Amulety působily jako prostředek ochranný, fetiše a talismany jako prostředek čarovný. Ženské sošky mohly sloužit jako fetiše celé rodiny, i jednotlivců; tím by se dalo vysvětlit velké množství figurek na sídlištích. Člověk podkládal fetišům vlastnosti živého organismu (má rozum, vůli, cítí bolest, musí jíst). Mnohé fetiše se pomazávaly krví; funkci krve suplovala v některých případech červená barva.¹¹ Neplnil-li fetiš svoje úkoly byl mučen, rozbíjen nebo pohozen. Fetiše se vyráběly z nejrůznějších materiálů — dřeva, hlíny, kamene nebo kovu. Jejich podoba (lidská — zvířecí) se volila podle účelu, kterému měly sloužit. Tak např. figurky krav, ovcí, koní a koz (obr. 1) fungovaly v lidové víře k ochraně dobytka.¹² V pozdní lidové tradici jsou takovéto figurky kovány ze železa, nebo odlévány z olova; ještě dodnes se v lidových rčeních užívá výrazu „železná kráva“.¹³

2. Mezi fetiše náleží všechny votivní předměty a obětiny. Na podkladě homeopatické a sympatetické magie člověk obětuje předmět zobrazující věc, které má být pomoheno.¹⁴ Obětování napodobeniny má stejný význam, jako kdyby se obětoval předmět nebo živočich (příp. člověk) sám; až do nedávné doby se obětiny vyráběly z nejrůznějšího materiálu — plechu, železa, hlíny, vosku, perníku, těsta atd. (největším výrobcem takových obětín bývaly ještě v našem století židovské firmy). Vótem mohly být i předměty, které byly v dotyku s tělem obětujícího (šperk, oděv, vlasy, nehty apod.). Funkci obětiny plnila také zvířata; jako symbol plodnosti byla obětována žába, býk nebo kozel.

Vóta zastupovala skutečné živé oběti. Ve starém Římě obětovali voskové obrazy (sigillaria) jako symbolické náhražky místo lidí.¹⁵ Takovou funkci

⁸ O. Pertold, *Pověra a pověřivost*, Praha 1956, 20, 22.

⁹ Autorka si je vědoma určité jednostrannosti přístupu k danému tématu. Smyslem jejího příspěvku však je upozornit na možné etnografické prameny a přispět tak k interdisciplinárnímu řešení celého problému.

¹⁰ O. Nahodil, op. cit.

¹¹ Týž, op. cit.

¹² O. Pertold, op. cit., 37.

¹³ Týž, op. cit. 37.

¹⁴ Týž, l.c.

¹⁵ Týž, l.c.

mohla mít v pravěku i lidská či zvířecí hliněná plastika. V souvislosti s kultem plodnosti mohla být vyráběna k určitým výročním náboženským obřadům, kde snad suplovala živé oběti. Rituálním rozbitím podle zákonů homeopatické magie měla přejít plodivá síla z obětiny na zemi (půdu).

O jiné možné funkci ženské plastiky by se dalo uvažovat v souvislosti se zákazy pohanských obřadů, při nichž vystupovaly modly — sošky božstev, které věštily majitelé osudy, vábily blahobyť, ochraňovaly hospodářství a rodinný krb. Byly vyráběny z mandragory vyřezáváním a byly i oblékány. Z 8. stol. pochází také zmínka o figurkách oblečených do ženských šatů, které dospívající dívky obětovaly bohyni Frei, čímž naznačovaly přechod z dětinství do panenství.¹⁶ Dá se tedy uvažovat, že ženská plastika mohla figurovat i při podobných obřadech dospívání; odpovídalo by tomu i množství jejího výskytu i její stav (rozbité a poškozené sošky).

3. Dalším přezívajícím zvykem, souvisejícím s kultem předků z doby pohanské, který by mohl mít velmi starý původ, bylo uctívání skřítky (pohanského „křístka“).¹⁷ Počítal se mezi domácí bůžky. Podle dochovaných zpráv z minulého století to byla dřevěná soška s rukama zkříženými na prsou a s korunou na hlavě. Úkolem skřítky bylo chránit rodinu, stavení a celé hospodářství. Doma byl stavěn na stůl, na almaru nebo do tzv. komínka. Jeho původ je snad až v epoše animismu a souvisí s kultem předků. V době patriarchy tento bůžek představoval zakladatele rodu, což dokazují i jeho některé slovanské názvy: ruský Domovoj, Deduška, Chozjajin, Gospodar, Domovik, bulharský Stopan, Gazda, slovenský Starý dedo, Gazda apod. Nelze vyloučit možnost, že ve společnosti matrilineární, kdy se rozvíjí animismus a existuje již kult předků, byla jeho představitelkou žena a že ženská plastika mohla být uctívána podobně jako skřítek doby pozdější. V lidové víře je uctívání domácích bůžků ženského pohlaví spojeno s polními a lesními kulty (polednice, bohyně Mokoš).¹⁸

4. Zajímavé možné paralely nacházíme v lidových hospodářských obyčejích. Kult ženy se zde mísí s kultem nahosti, krve a země. Nejvýznamnější obřady doprovázely počátek a ukončení hospodářského roku; nejvíce však se jich vázalo k setbě, kdy se rozhodovalo o hojnosti úrody pro nastávající rok. Obřady se vztahovaly k půdě samotné a k osivu. Při setí se používaly různé předměty, jejichž vlastnosti měly přejít na plodiny, nebo měly funkci ochrannou. Ochrannou mocí je nadána červená barva.¹⁹ Má význam krve a funkci atropaickou.²⁰ I ve starém Řecku sloužila červená barva k ochraně lidí, polností, dobytka i nářadí.²¹ Vázání červených nití dobytku kolem rohů při orbě, kolem ruky, nohy nebo kolem hlavy dětí, mělo funkci amuletu, který zamezoval přístupu zlé moci, uřknutí atd. Byla zde spojitost i s magií kruhem (např. v Chorvatsku se ovíjela červená nit kolem celého hospodářství).

V této souvislosti bych chtěla poukázat na kontinuitu významu červené

¹⁶ Č. Zíbrt, Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, Praha 1894, 134.

¹⁷ F. Bartoš, Některé zprávy o skřítkovi dle dosavadních názorů lidu moravského, ČL 1, 1892.

¹⁸ S. A. Tokarev, Religija v istorii narodov mira, Moskva 1965.

¹⁹ F. Bartoš, Pověry a zvyky lidu moravského při hospodaření, ČL 1, 1892, 15, 125, 228.

²⁰ D. Stránská, Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při setí, NVČS XXIV, 1931, 76.

²¹ Táž., op. cit., 78.

barvy od pravěku až téměř po dnešek. Červené barvy bylo v pravěku používáno ke zdobení (mělo určitou funkci) amuletů, ženských plastik a nádob, mimo to byla červená barva používána i při pohřebních obřadech, což souviselo patrně s homeopatickou magií.

Samotná krev, stejně jako červená barva byla významným ochranným prostředkem. Krev se míchala před setím do obilí. Měla ochraňovat úrodu před sněhí, ptáky, před škodou a odvracet zlé vlivy. Měla rovněž význam pro plodnost polí. Krev je nadána mocí orenda člověka.²² Je pokládána za nositelku života, s ní život uniká a v ní se hledá princip života. Jsou v ní obsaženy životní schopnosti člověka a ty mohou přejít s krví na jiného nositele (kdo se napije krve zemřelého přejde na něj veškerá jeho síla). Víru v plodivou sílu člověka a krve můžeme dokumentovat v krvavých obětech Indů a severoamerických Indiánů, kteří roztrhají lidskou oběť a krvavé kousky rozházejí po poli.²³

Víra v možnost, že plodivou sílu poli může předat člověk (nebo i jeho náhražka — vótum v antropomorfní podobě) je spojena s kultem nahosti; příslušné obřady mívají často erotický ráz. Hojně rozšířeným zvykem bylo kouletí se po poli, uléhat na pole nebo přisedávat pole při setí.²⁴ Tyto zvyky bývaly obvykle spojovány s erotickými akty.²⁵ Vírou, že člověk může odevzdat zemi svou sílu (nejen sílu fyzickou, um, ale především sílu plodivou), nebo ji ze země převzít, získala žena v obřadech plodnosti zcela zvláštní postavení. Primitivní kmeny věří, že žena může předat schopnost plodit všemu. Např. v Maroku pracují ženy na poli bez spodního oděvu, aby tak posílily plodnost země.²⁶ Nahota má význam nejen pro plodnost, ale odpuzuje také zlé moci a démony.²⁷

Zajímavým zvykem souvisejícím s homeopatickou magií bylo též pokládání hrnku, nebo nějaké baňaté nádoby do pole, aby narostly tak veliké plody jako je do pole uložený předmět a tak byla zajištěna úroda.²⁸ Tento zvyk musí mít prastarý původ. Dalo by se uvažovat, že k podobným účelům mohly sloužit v pravěku antropomorfní nádoby;²⁹ mohly však být používány i k jiným obřadům zajišťujícím zdánlivě plodnost.

Nemalý význam mají pro naše účely i zvyky při žatvě. Jde spíše o obřady děkonné, o jejichž prastarém původu není pochyb. Např. staří Slované slavili

²² Orendismus se zakládá na mimořádné působivosti osob a předmětů, což je základem množství obyčejů a praktik.

²³ *J. G. Frazer*, *Zlatá ratolest*, Praha 1977, 435 (lidské oběti, jež mají podpořit plodnost polí jsou u primitivních národů velmi rozšířeny. Tyto praktiky se zakládají na víře ve vnitřní sílu krve a slzí. Krev oběti měla zaručit červené plody, slzy měly vyvolat déšť).

²⁴ *D. Stránská*, op. cit., 60—67.

²⁵ *J. G. Frazer*, op. cit., 146—147 (víra v sympatetický vliv pohlaví na rostlinstvo vede v lidové praxi k projevům vášně jako prostředku zúrodnění; projevuje se jak u primitivních společenstev, tak u vyspělejších civilizací v Evropě. Např. na Ukrajině vycházel v den sv. Jiří kněz s ministranty na pole, kde začínalo rašit obilí, a žehnal je; potom si mladí novomanželé lehli v párech na osetá pole a několikrát se po nich převálili ve víře, že podpoří růst obilí. Obdobné zvyky se objevují i u primitivních kmenů: např. Bagandové ve střední Africe věří v úzký vztah mezi pohlavním stykem a úrodností půdy; rovněž na Jávě krátce před tím, než začne kvést rýže, zajde muž se svou ženou v noci na pole a věří, že zde pohlavním stykem podpoří růst úrody).

²⁶ *D. Stránská*, op. cit., 60—67.

²⁷ *Táz*, l.c.

²⁸ *Táz*, l.c.

²⁹ *V. Podborský*, op. cit., pozn. č. 40.

jedenkrát do roka svátek žatvy. Obětovali Svantovítovi zvířata a pak do jeho rohu nalévali med. Za rok zjišťovali zda medu ubylo a z toho věštili příští úrodu.³⁰

Podle V. Mandharta a J. G. Frazera patří k velmi starobylým zvykům uctívání vegetačních démonů, kteří žijí v zrní posledního snopu. Poslední snop nebo poslední klasy musí být uchovány, protože v nich žije démon, který se má vrátit k jara na pole. Vegetační duch se ztotožňuje s klíčoví rostlinou.³¹ Všude se jeví snaha poslední snopy perzonifikovat (dělají se z nich panáci, oblékají se do šatů). Poslední snop a poslední klasy se odnášejí obřadně domů; na druhé straně zůstávají na poli vybraná stébla nepožata. Tato stébla jsou svazována a kráslena, ukládal se pod ně chléb, obilí aj. Je to oběť různým bytostem, ochraňujícím pole (polevému, vílám a vegetačním démonům). Zbytek sklizně, který zůstal na poli, byl vázán s příští úrodou.

Pod vlivem víry ve štěstí, které přinášejí poslední klasy, dochází k jejich zavěšování pod strop, dávají se ke svatému koutu nebo se z nich zhotovují muší tance. Také první stébla se kladou křížem, přibíjejí se na dům nebo se dávají ke kropence a svatým obrazům.³² I tyto zvyky mají asi prastarý původ. Podobné rituály se mohly konat i v neolitu a mohla při nich figurovat zvláště ženská plastika se zvednutýma (předpaženýma) rukama. Dalo by se tak uvažovat především při interpretaci „venuše“ z Hlubokých Mašůvek.³³ Celkový postoj této figury naznačuje postavu zatíženou břemenem. Plastika mohla být použita při žatevních obyčejích v souvislosti s kultem plodnosti; na její ruce mohli pokládat klasy či jiné organické, periodicky vyměňované obětiny, které snad přetrvávaly až do setby; tehdy mohlo být zrno z obětních klasů spolu s ostatními zbytky úrody zaseto. Sama plastika mohla být jako vótum rituálně rozbita, aby síla plodnosti, kterou obsahovala, se uvolnila a mohla přejít do země.

Ve všech uvedených případech můžeme sledovat kontinuitu pověr a zvyků od pravěku až po 19. století. Řada pravěkých zvyků a obřadů přežívá do středověku, kdy dostává punc křesťanských rituálů; to však jejich podstatu nemění. Velký zvrat v sociální a duchovní kultuře lidu nastal až počátkem 20. století.

К ВОСПРОИЗВЕДЕНИЮ ЖЕНСКОЙ ПЛАСТИКИ НЕОЛИТА

Автор задумывается над проблемами воспроизведения неолитической человеческой пластики с точки зрения этнографии. Она исходит из предпосылки, что условием для достоверного воспроизведения женских терракот является познание ранних форм религиозных представлений. Развитие последних было тесно связано со способом пропитания, следовательно, с материальной базой. К первичным религиозным представлениям принадлежит охотничья магия, главным актером которой был мужчина. В период охотничьих и коллекционерских содружеств магия переплетается с тотемизмом и фетишизмом. На более высокой степени данного периода особенно развива-

³⁰ J. Komorovský, *Slované, Mytológia sveta*, Bratislava 1973, 229—312.

³¹ J. G. Frazer, *op. cit.*, 454—467 (duch obilí bývá často pojat i ve zvířecí podobě, např. jako vlk, pes, kocour, zajíc, kozel, kohout, býk, vepř! Tato skutečnost není bez významu pro interpretaci zoomorfní plastiky).

³² D. Stránská, *op. cit.*

³³ S Vencl, K interpretaci plastik žen se zvednutýma rukama z Hlubokých Mašůvek, předchozí stať v tomto čísle SPFFBU, 95—101.

ется тотемизм, и мужчина как главный элемент системы считается источником всякой силы.

С развитием земледельчества религиозные представления приобретают новые качества. С течением времени возрастает значение хлебопашества и скотоводства.

Все более важную роль занимает женщина. Она становится символом плодородия и урожайности (уважение луны, символ крови, кровавой жертвы и каннибализм). Это состояние отражено и массовой встречаемостью в неолите женских пластинок. Человеческие, прежде всего женские пластики, несомненно играли незаменимую роль в годичном земледельческом цикле, сопровождаемом обрядами плодородия и урожайности. Женские фигуры не изображают женского божества. И вопреки развивающемуся анимизму неолитический человек Средней Европы не пришел еще к созданию представлений о богах. Женские терракоты выполняли функцию домашнего фетиша, охраняющего как хозяйство, так и отдельных членов рода. Большое количество пластинок можно объяснить их временной (сезонной) функцией: для циклических годовых обрядов они вновь производились и функционировали как защитники.

Старые статуэтки были при ритуалах разбиты. Об этом свидетельствует большое количество поврежденных умышленно пластинок, найденных в селениях, особенно из младшего неолита (сравни напр. культовый ареал с моравской расписной керамикой в Тешетицах—Киёвицах).

Перевел Тибор Мачай

ZUR INTERPRETATION DER NEOLITHISCHEN FRAUENPLASTIK

Die Verfasserin erörtert vom Standpunkt der Ethnographie aus Probleme der Interpretation neolithischer Menschenplastik. Sie geht von der Voraussetzung aus, daß die Bedingung einer glaubwürdigen Interpretation von Frauenterrakotten eine Erkenntnis früher Formen von Glaubensvorstellungen ist. Die Entwicklung dieser Glaubensvorstellungen war sehr eng verbunden mit der Art der Ernährung, d. h. also mit der materiellen Grundlage. Zu den primären Glaubensvorstellungen gehört die Jagdmagie, bei der der Mann Hauptakteur war. In der Periode der Jagd- und Sammlergemeinschaften ist die Magie mit Totemismus und Fetischismus verbunden. Auf der höheren Jagd- und Sammlerstufe entfaltet sich vor allem der Totemismus, und der Mann als Hauptglied des Systems wird für die Quelle aller Kraft gehalten.

Mit der Entfaltung des Ackerbaus erhalten die Glaubensvorstellungen eine neue Qualität. Allmählich wächst die Bedeutung der Getreide- und der Viehzucht. Im Ackerbau nimmt die Frau eine immer mehr bedeutende Stellung ein. Sie wird zum Symbol der Fruchtbarkeit (Verehrung des Mondes, Symbol des Blutes, Blutopfer und Kannibalismus). Dieser Zustand spiegelt sich auch in massenhaftem Vorkommen von Frauenplastiken im Neolithikum wider.

Menschen-, vor allem Frauenplastiken spielten im jährlichen Ackerbauzyklus, der kontinuierlich von Zeremonien der Fruchtbarkeit begleitet wird, eine unersetzbare Rolle. Frauenfiguren stellen keine Frauengötter dar. Trotz des sich entfaltenden Animismus gelang es dem neolithischen Menschen Mitteleuropas noch nicht, Vorstellungen über Götter zu schaffen. Die Frauenterrakotten erfüllten die Funktion eines Hausfetiша, der sowohl die Wirtschaft, als auch die einzelnen Mitglieder des Stammes beschützte. Die große Anzahl der Plastiken ist durch ihre vorübergehende (saisonmäßige) Funktion zu erklären: anlässlich zyklischer Jahreszeremonien wurden sie immer wieder neu hergestellt und in ihre Funktion von Beschützern eingeführt: die älteren Plastiken wurden dabei rituell zerschlagen. Dies wird durch eine große Anzahl von absichtlich beschädigten Plastiken bezeugt, die in Siedlungen, vor allem im jüngeren Neolithikum gefunden wurden (vgl. z. B. das Kultusareal der Siedlung mit mährischer bemalter Keramik in Těšetice-Kyjovice).

Übersetzt von Otto Hájek

